

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Андрій Мартинов

ЕВОЛЮЦІЯ БАЛКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1989–2009 рр.)

Розпад Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії став найсерйознішим регіональним геостратегічним викликом процесу європейської інтеграції та загрозою безпеці Європейського Союзу. Свого часу видатний британський політик У. Черчілль зазначав, що надто багато історичних подій припадає на невеликий клаптик балканської землі¹.

Насамперед, постала проблема замирення агресивних націоналістичних настроїв та спровокованих ними етнічних чисток, які докорінно суперечать гуманістичним принципам та демократичним цінностям, що залишаються системоутворюючими чинниками процесу європейської інтеграції. Не менш серйозним є питання формування чіткої політичної позиції як передумови для ефективних дій країн-членів Європейського Союзу щодо розв'язання проблеми балканської нестабільності.

Зазначимо, що розвиток політики Євросоюзу щодо Балкан відбувався одночасно із еволюцією структур самого Європейського Союзу. Початок балканської кризи наприкінці 1980-х рр. Європейське Співтовариство зустріло у складі 12 країн-членів. Час найбільш активних бойових дій між сербами та хорватами у 1991–1992 рр. припадає на «маастрихтський процес», коли на основі Маастрихтського договору розроблялися принципи поглиблення процесу європейської інтеграції, та, зокрема, формування спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу. Втім, балканська проблематика засвідчила недосконалість та суперечливість механізмів погодження спільної позиції країн-членів ЄС навіть щодо принципових європейських питань та проблем міжнародного життя.

Наступний етап еволюції балканської політики Євросоюзу був пов'язаний із вступом до ЄС 1 січня 1995 р. Австрії, Швеції та Фінляндії. Передусім Австрія опинилася на транзитному маршруті біженців, які залишали охоплену громадянською війною Боснію та Герцеговину й рухалися до європейської оази стабільності. Ініційований Сполученими Штатами Америки Дейтонський мирний процес знову засвідчив безпорадність політики Євросоюзу щодо Боснії та Герцеговини. Водночас, починаючи з грудня 1995 р., ЄС залучився до миротворчої місії у Боснії та Герцеговині.

Черговий етап еволюції політики Європейського Союзу на Балканах припадає на кінець 1990-х рр., коли загострюється криза навколо Косово. Організовані США переговори у Рамбуїє (лютий 1999 р.) засвідчили

відсутність у Євросоюзу самостійної погодженої всіма країнами-членами позиції щодо Косова. Цей факт камуфлювався ідеєю зміцнення євроатлантичної солідарності. Її проявом стала підтримка всіма країнами НАТО, за винятком Греції, бомбувань Югославії. У червні 1999 р. територія Косова була поділена на п'ять зон відповідальності: американську, британську, німецьку, італійську та французьку². Інші учасники «КФОР», за винятком Росії, фактично виконували допоміжну роль.

Закінчення зазначеного етапу розвитку політики Європейського Союзу щодо Косова пов'язане із проголошенням 17 лютого 2008 р. незалежності цього краю. «Державний департамент США, — зазначає вітчизняний балканіст М. Каменецький, — заявляє, що незалежність Косово це питання компетенції не Ради Безпеки ООН, а самих жителів цього краю»³. Виходило, що воля американських союзників є вищою за будь-які норми та інституції, які відповідають за існування та імплементацію норм міжнародного права, а не лише права сили. Як слушно зазначав відомий британський історик Е.Хобсбаум, «мало що є небезпечніше імперій, які переслідуючи власні інтереси, переконані в тому, що роблять послугу людству»⁴.

Однак албанську проблематику після проголошення незалежності Косова не можна вважати вичерпаною. Навпаки, питання створення «Великої Албанії» не зникло з порядку денного регіональної та міжнародної політики. Водночас у Європейському Союзі з'явилися додаткові проблеми. Мова йде про вимогу Греції до Македонії змінити назву цієї країни, що є передумовою Афін для реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції Македонії⁵.

Зрештою, актуальним етапом розвитку балканської політики Європейського Союзу є тривалий період адаптації нових незалежних держав до імперативів процесу європейської інтеграції. Першою з балканських країн це випробування витримала Словенія, яка 1 травня 2004 р. стала членом ЄС. Головуючи у першому півріччі 2008 р. в Євросоюзі, Словенія намагалася ініціювати чіткіше визначення політики ЄС щодо Балкан. Зокрема, триває процес переговорів щодо вступу Хорватії. Приблизною датою такого вступу вважається 2011–2013 рр.. Також було підписано угоди про стабілізацію та асоціацію між Європейським Союзом і Боснією та Герцеговиною, Албанією, Чорногорією. Перешкодою для Сербії на цьому шляху є питання невизнання незалежності Косова⁶. Лише у травні 2009 р., перебуваючи з візитом у Белграді, віце-президент США Дж. Байден запевнив, що позиція Сербії по Косово не може бути передумовою для її європейської інтеграції. Більшою перешкодою є відсутність Р. Младича у Гаазькому трибуналі.

Значимо, що ціннісні оцінки балканських подій тісно пов'язані із штучною політичною реальністю, яку по-різному створюють міжнародні та національні засоби масової інформації. В новітній історіографії політики Європейського Союзу на Балканах чітко відмежовуються декілька напрямків досліджень. Насамперед, російська та сербська історіографія

залишаються на однозначно негативній позиції щодо незалежності Косова та капітальної геополітичної реконфігурації Балкан⁷. Відома російська дослідниця О. Гуськова доводить, що політика провідних країн Європейського Співтовариства ФРН, Франції, Великої Британії сприяла прискоренню реалізації кривавого сценарію розпаду Югославії⁸. Аналогічної точки зору дотримується й російська академічна наука. В цьому можна переконатися, ознайомившись з колективною науковою працею Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН, яка присвячена аналізу політики Європейського Союзу щодо проблем безпеки⁹.

Інша частина російських дослідників переконана, що завдяки тенденціям ісламізації Балкан до кінця XXI ст. «Європа стане ісламською»¹⁰. Натомість російські дослідники, які дотримуються власної мусульманської ідентичності, доводять, що «загроза ісламізації Європи є міфом»¹¹. Втім, три ісламські держави: Албанія, Боснія та Герцеговина й Косово об'єктивно змінюють цивілізаційний баланс на Балканах. Наприклад, проблема переважно мусульманського Санджака створює міжконфесійну напругу у незалежній Чорногорії¹².

Водночас російські дослідники, пов'язані з іноземними недержавними фондами, більш критично ставляться до російської політики на Балканах, доводячи слабкість стратегічного бачення тенденцій розвитку ситуації на Південному Заході Європи¹³.

Найбільш близькою до офіційної позиції Європейського Союзу щодо розвитку балканських подій є британська, німецька та французька історіографія балканської проблематики кінця XX — початку XXI століть. Зокрема, співробітник Лондонської школи економіки і політичних наук П. Ханна у монографії «Другий світ: імперії та вплив за нового глобального порядку» слушно зазначає, що загострення косовської проблема пов'язано з конкуренцією між ЄС та США. «Розширення ЄС, — пише П. Ханна, — стало низкою успіхів в освоєнні нових ринків та як результат зменшення залежності ЄС від експорту до США. Що є необхідною передумовою для створення суверенної наддержави»¹⁴. Однак, таке твердження на нашу думку є перебільшенням ступеня економічної дезінтеграції євроатлантичного простору.

В свою чергу канцлер ФРН у 1998–2005 рр. Г. Шредер у своїх спогадах зазначає, що німецька позиція щодо косовської проблеми формувалася на основі принципів євроатлантичної солідарності та спільної відповідальності за стан європейської безпеки¹⁵. У пошуках порозуміння зі США після жорсткого протистояння початкового періоду американської силової політики німецько-французький тандем однозначно став на бік визнання незалежності Косово¹⁶.

Власну точку зору на ці події мають американські дослідники. Зокрема, З. Бжезинський впевнений, що бомбуванням Югославії у 1999 р. США продемонстрували своє лідерство всьому світові¹⁷. В свою чергу Г. Кіссінджер відверто прогнозував, що «проголошення незалежності Косово стимулюватиме вимоги принаймні автономії для всіх албан-

ських меншостей у сусідніх країнах»¹⁸. Натомість С. Хантінгтон, виходячи з концепції «зіткнення цивілізацій», переконаний, що «балканські проблеми до американського втручання накручувались навколо протистояння тандемів Белград — Афіни та Тирана — Анкара»¹⁹. Колишній державний секретар США доби адміністрації Б.Клінтона М. Олбрайт, навпаки, переконує в тому, що «демократизація та європеїзація косовських албанців має стати яскравим прикладом для інших ісламських народів»²⁰.

Водночас у вітчизняній історіографії триває процес вироблення наукової неупередженої позиції щодо проблеми розпаду Югославії та трансформації Балкан у контексті їхньої поступової інтеграції до Європейського Союзу. Прикладами такого підходу, зокрема, є праці М. Каменецького та О. Маначинського²¹. Водночас на думку багатьох ісламських країн, поява в Європі ще однієї мусульманської країни є переконливим свідченням розширення впливу ісламу в світі²².

У нашій статті проаналізуємо фактори, які вплинули на еволюцію позиції Європейського Союзу щодо косовської проблеми, у контексті взаємодії Європейського Союзу із усіма головними суб'єктами балканської політики.

Після завершення влітку 1999 р. виведення сербських сил безпеки з Косово та введення до країни миротворців «КФОР» під командуванням НАТО ситуація в Косово майже на п'ять років стабілізувалась. Провідники косовських албанців багато разів висловлювали незадоволення тим, що ООН постійно відкладає остаточне вирішення питання незалежності Косово. Восени 2004 р. у Косово відбулися вибори до місцевих органів самоуправління. Прихильники албанського відділення від Сербії сподівалися, що політична криза в Белграді та реалізація чорногорського курсу на незалежність за умови антисербської позиції ЄС та США виключать можливість силового варіанту сербського втручання.

Після косовської кампанії НАТО у 1999 р. прискорились внутрішньополітичні зміни на сербській політичній арені. Восени 2000 р. під тиском вуличних протестів пішов у відставку С. Мілошевич. Наступного року він та лідер «Сербської радикальної партії» В. Шешель опинились перед Гаазьким міжнародним трибуналом зі злочинів, скоєних на території колишньої Югославії.

Політична криза в Сербії загострилась після вбивства в травні 2003 р. прозахідного прем'єр-міністра З. Зінзича. В країні панувала апатія та зневіра у позитивне майбутнє. Навесні 2004 р. Скупщина скасувала норму про 50% явку електорату. Цей рубіж ледь був досягнутий у першому турі виборів. 27 червня 2004 р. відбувся другий тур виборів Президента Сербії. Суперничали націоналіст лідер радикальної партії Т. Николіч та наступник З.Зінзича на посаді лідера «Сербської демократичної партії» Б. Тадич. Передвиборча програма Т. Николіча мала положення про розрив співробітництва з Гаазьким трибуналом та пропонувала об'єднання з боснійськими та косовським сербами. Натомість Б. Тадич рішуче ви-

ступив за вступ Сербії у ЄС та НАТО. Він наголошував, що гіпотетична перемога націоналіста знову ізолює Сербію. Врешті вирішальним став вибір на користь європейського майбутнього сербської молоді, яка голосувала за Б. Тадича.

31 серпня 2004 р. у Гаазькому міжнародному трибуналі С. Мілошевич розпочав процес самозахисту, наполегливо відмовляючись від допомоги офіційно призначених адвокатів. Він звинуватив США, Німеччину та Ватикан у організації розпаду Югославії, що на його думку об'єктивно перетворило сербів на жертв. Тому з точки зору С. Мілошевича, саме західні країни, порушивши мир, підпадають під критерії найтяжчих міжнародних злочинів проти людства, якими є за класифікацією Нюрнберзького трибуналу (1945 р.) навмисні злочини проти миру. Однак довести цю точку зору С. Мілошевич так і не зміг. 11 березня 2006 р. він помер на 64-му році життя у Гаазькій в'язниці.

Ще одним гучним відлунням балканських конфліктів стало прийняте 17 березня 2005 р. рішення Європейського Союзу, який переніс дату початку переговорів про вступ Хорватії до ЄС. Приводом стала справа генерала Анте Готовини, який десять років тому відзначився в процесі етнічної чистки сербів у Сербській Країні²³. 25 квітня 2005 року балканські країни Болгарія та Румунія підписали угоди про вступ до Європейського Союзу з 1 січня 2007 року. Європейський Союз назвав цілковиту співпрацю з Гаазьким трибуналом передумовою початку підготовчих переговорів із Сербією та Чорногорією.

Певний час обговорювалася навіть така екзотична пропозиція, як надання Косово статусу «асоційованої території» Європейського Союзу²⁴. Балканські народи мали усвідомлювати, що логіка процесу європейської інтеграції веде до виникнення своєрідної «Югославії-2» у складі Європейського Союзу. Головне, аби разом з тим єдина Європа не отримала у спадок і всі традиційні балканські проблеми. І замість «європеїзації» Балкан не сталась «балканізація» Європейського Союзу.

Поглиблення конституційної та бюджетної кризи Європейського Союзу не лише поставило під сумнів стратегічні розрахунки подальшого розширення європейської спільноти та поглиблення всіх аспектів європейської інтеграції, а й нанесло потужний удар по амбітній програмі формування спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу.

Однак гострі балканські військово-політичні проблеми все-таки активізували процес формування спільної оборонної політики Євросоюзу. На початку червня 2005 року в Брюсселі були підписані угоди про створення трьох армійських груп швидкого реагування. До першої групи увійшли військові із Німеччини, Франції та Іспанії, до другої групи військові із Польщі, Словаччини та Литви, до третьої групи військові нейтральних країн Швеції, Фінляндії та членів НАТО Естонії і Норвегії. Взагалі до 2010 року планується створити 13 таких груп чисельністю кожної до 1500 чоловік²⁵.

10 жовтня 2005 року в Белграді офіційно розпочались переговори про укладання угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Сербією. Проте європейська перспектива Белграду залежала від визнання незалежності Чорногорії та Косово. Перебуваючи у пошуку альтернативних варіантів, представник ООН з питань косовського врегулювання фінський дипломат М. Ахтісаарі захищав варіант косовського врегулювання, який полягав у створенні демократичного, багатоетнічного Косово під фактичним міжнародним протекторатом.

У грудні 2005 році виповнилось десять років з часу укладання Дейтонської мирної угоди 1995 року, яка покінчила з громадянською війною на території Боснії та Герцеговини. Проте за цей час зазначена країна так і лишилась поділеною між етнічними громадами боснійських мусульман та хорватів з одного боку, та боснійських сербів з іншого. Хистка стабільність у регіоні зберігається головним чином завдяки зусиллям Північноатлантичного альянсу, які він докладав у Боснії.

Тим часом лідери країн ЄС 16 грудня 2005 року надали Македонії офіційний статус країни-кандидата на вступ. Однак Греція продовжувала наполягати, аби спочатку Македонія змінила назву своєї держави. В свою чергу Албанія підписала угоду про стабілізацію та асоціацію з Європейським Союзом. Геополітичні ставки були зроблені дуже великі. Адже дестабілізація ситуації на Балканах може спровокувати ефект доміно у інших регіонах, які потерпають від тривалих міжетнічних конфліктів.

17 березня 2006 року у Відні продовжились сербсько-албанські переговори з питання визначення остаточного статусу Косово. Годішній міністр закордонних справ Сербії В. Драшкович заперечує можливість визнання Белградом повної незалежності Косова. Знайти компроміс, який був би прийнятним для всіх зацікавлених сторін, було важко. Наприклад, пропонувалося застосувати до цього краю досвід врегулювання ситуації на бунтівному індонезійському острові Ачех. Там 2005 року повстанці та уряд підписали угоду, яка гарантувала широку автономію Ачеху. Проте косовські албанці до компромісу не були схильні. Єдиним варіантом рішення вони визнавали лише незалежність. Їх підтримувала думка західних політиків, які вважали косовський прецедент унікальним, адже між православними сербами та албанськими мусульманами склався крайній ступень ворожнечі.

Водночас Європейський Союз сподівався стимулювати балканську регіональну економічну інтеграції. 7 квітня 2006 року в Бухаресті розпочались переговори з питання умов створення єдиного економічного простору для всіх балканських країн. Зазначений пакт підписали Албанія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Сербія та Чорногорія, Хорватія, Румунія, Болгарія.

Пропонувалося використати досвід роботи Центральноєвропейської зони вільної торгівлі, яка стала своєрідним «підготовчим класом» перед вступом Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини до Європейського Союзу.

Адже саме регіональне співробітництво розглядається як суттєва передумова для членства в Європейському Союзі, який сам по суті є проектом масштабного регіонального співробітництва. На основі плідного економічного співробітництва Євросоюз сподівається посилити мотивацію балканських країн щодо спільної відповідальності за регіональну стабільність.

28–29 жовтня 2006 року у Сербії відбувся референдум щодо прийняття нової Конституції. Потреба в оновленому основному законі обумовлюється відразу декількома об'єктивними причинами. По-перше, 5 червня 2006 року сербський парламент Скупщина оголосила про правонаступність Союзною Республіки Югославія, яка розпалася внаслідок проголошення незалежності Чорногорії. Такий стан речей вимагав внесення відповідних змін до сербської Конституції, яка до того часу визначала Сербію суб'єктом югославської федерації, що вже є тільки історією. По-друге, сербська політична еліта, орієнтована на національні цінності, збиралася зафіксувати в преамбулі нової Конституції положення про сербський суверенітет над краєм Косово, який отримав статус автономії в складі Сербії. Але саме цей пункт став подразником для європейські орієнтованої частини сербського політичного істеблішменту. Обурення сербської проєвропейської опозиції, яка закликала бойкотувати референдум, викликає саме спроба націоналістів формально-правовими засобами утримати контроль над Косово. Але нічого взамін «історичній колісці» сербського народу не було запропоновано. Відносини Сербії з НАТО залишаються лише на рівні програми «Партнерство заради миру». Стосунки з Європейським Союзом були взагалі «заморожені». Офіційний Брюссель ставить перед Белградом вимогу визнання незалежності Косово та видачі до Гаазького трибуналу боснійських сербів Радко Младича та Радована Караджича. Активісти сербських націоналістичних партій розглядали це як чергове приниження честі Сербії та замах на сербську ідентичність.

21 січня 2007 року в Сербії відбулися парламентські вибори. Це були перші вибори після мирного «розлучення» Сербії із Чорногорією. Власне їхнє проведення обумовлювалося фактом остаточного розпаду колишньої Югославії та прийняттям нової сербської Конституції. Участь у виборах взяли 20 партій та партійних блоків, які репрезентують увесь політичний спектр країни: від соціалістів, лібералів, демократів і до націоналістів. Вибори відбулися у всіх районах країни, за винятком лише території, де мешкають албанці в Косово.

Одночасно більше півмісяця у Відні за посередництва фінського дипломата М. Ахтісаарі відбувалися складні переговори між сербами та албанцями Косова. Сербський парламент відкинув пропозиції щодо механізмів визнання незалежності Косова. В свою чергу албанці були вкрай невдоволені затягуванням на їхню думку надання їм повної незалежності. Реагуючи на такий стан речей, М. Ахтісаарі визнав, що переговорний процес фактично зайшов в глухий кут. Причому він висловлює готовність

змінити деталі свого плану, якщо можливі поправки будуть прийнятними для обох конфлікуючих сторін у Косово. Зокрема, косовські албанці не вдоволені тим, що іслам не визнається, відповідно до плану М. Ахтисаарі, державною релігією, а влада майбутньої незалежної держави зобов'язується перед Європейським Союзом охороняти символи сербської православної культури в Косово. Низка поступок була зроблена для Сербії, яка, зокрема, рішенням Гаазького трибуналу уникла репарацій за геноцид боснійських мусульман у місті Сребрениця 1995 року. Але вагоме представництво сербських націоналістів у парламенті робило неможливим будь-які поступки щодо Косово.

10 березня 2007 року питання незалежності Косова було передано на розгляд Ради Безпеки ООН. За цих обставин ключовою була позиція постійних членів Ради Безпеки Росії та Китаю. Москва та Пекін добре розуміли, що НАТО треба якомога швидше визнавати незалежність Косова, аби продемонструвати ісламському світу модерну світську мусульманську державу під західним протекторатом, позбутися надто великого фінансового тягаря допомоги, особливо за умов витрат на Афганістан та Ірак, та по можливості уникнути терактів албанських екстремістів прихильників негайної незалежності проти миротворців НАТО. Водночас стриманість Росії та Китаю в підтримці незалежності Косова обумовлювалася не лише внутрішніми проблемами цих країн із сепаратистами, наприклад, у Чечні або Тибеті. У Москві та Пекіні розуміли, що прецедент надання незалежності Косово може запустити «ефект доміно» щодо самовизначення не лише боснійських сербів, а й придністровців, абхазів, осетинів, карабахців. Крім того, стрімке зростання мусульманських громад у Європі не виключає й того варіанту, що років за десять які-небудь екстремістські мусульманські громади всередині країн Європейського Союзу не забажають скористатися косовським прикладом для проголошення власної незалежності.

Додаткової невизначеності ситуації додавало залучення військових ресурсів ЄС та НАТО до іракської та афганської операцій. Європейський Союз вимушено суттєво скорочував свій військовий контингент у Боснії та Герцеговині. Водночас ЄС та НАТО обговорювали координацію своїх зусиль із забезпечення безпеки в Косово в період набуття незалежності. За цих обставин західні експерти зазначали, що насправді сербська національна держава від визнання незалежності Косово виграє. Адже, по-перше, відпаде потреба великих витрат на підтримання своєї присутності в Косово, по-друге, західні країни втратять останній аргумент, який перекреслює європейську інтеграцію сербів та обмежує потік інвестицій. Але історичній націоналістичній міфі знову виявилися сильнішими за здоровий глузд. За даними соціологічного опитування громадян Сербії, яке було проведено навесні 2007 р. на замовлення Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, 47 відсотків сербів були категорично «проти» надання незалежності Косово, але 35 відсотків «за», а решту це питання не турбувало²⁶.

На початку серпня 2007 р. у Белграді відбулися переговори «трійки» США, ЄС та Росії з сербським керівництвом щодо пошуку шляхів вирішення проблеми Косова. Позиції албанців та сербів залишилися протилежними. Албанці наполягали на невідкладному наданні незалежності, а серби вимагали «законсервувати» цю проблему до кращих часів. Посередники також не досягли компромісу. Західна пропозиція про поетапне визнання незалежності Косова не влаштувала сербів та їхніх прихильників у Росії. Натомість московсько-белградська пропозиція про надання албанцям Косова широкої автономії у складі Сербії не відповідала інтересам косовських албанців та їхніх західних союзників.

В цій ситуації спеціальний представник Європейського Союзу німецький дипломат В. Ішінгер зазначав, що вийти з глухого кута можна, якщо обговорити пропозицію про поділ краю. Адже, якщо сторони продовжуватимуть наполягати на своєму, надії на компроміс майже не залишиться. Це «соломонове рішення» пропонувало поділити Косово за територіально-етнічними ознаками. Сербську частину краю залишити під повним контролем Белграду, а албанській території надати незалежність. Але радикальна частина албанців відразу відкинула напівофіційну німецьку пропозицію. Прихильники «Армії визволення Косово» вважали, що не заради того вони воювали, аби зрештою віддати сербам північні території Косова, надра яких багаті корисними копалинами. Помірковані албанці обережно поставилися до цієї ідеї. Натомість косовські серби повністю підтримали зазначену пропозицію, оскільки бояться, що після проголошення незалежності Косово та завершення виведення міжнародних миротворців албанці закінчать етнічну чистку проти них.

Не випадково «Сили швидкого реагування» Європейського Союзу були приведені у стан підвищеної боєготовності, зважаючи на невизначену ситуацію у Косово. 22 жовтня 2007 року у Брюсселі продовжилися переговори між сербами та албанцями щодо визначення статусу Косова. Жодного позитивного вирішення проблеми не було знайдено. Напруга посилювалася, адже 10 грудня 2007 р. минав останній термін, установлений ООН для розв'язання цієї проблеми.

Тим часом несподівано гострими стали протиріччя ЄС з Болгарією, яка після десяти місяців членства в Євросоюзі наполягала, аби назва спільної європейської грошової одиниці писалася не тільки латиницею, а й кирилицею. Приклад болгарам у захисті національної унікальності перед загрозою європейської уніфікації подала Греція, яка домоглася напису «євро» поряд з латиницею й грецькою мовою.

На такому конфліктному фоні успіхом дипломатії Європейського Союзу стало підписання 15 жовтня 2007 року з Чорногорією Угоди про її асоціацію з Європейським Союзом. Загалом сучасні тенденції розвитку балканських країн засвідчують, що європейські цінності пошуку компромісів заради зміцнення демократії, стабільності, миру та процвітання дуже складно торують собі шлях у регіоні, який століттями провокує різ-

номанітні конфлікти. В разі провалу миротворчої місії Європейського Союзу на Балканах це може стати тим айсбергом, наштовхнувшись на який пішов на дно «Титанік».

За кулісами дипломатичних баталій російські, азійські та африканські дипломати натякали, що косовський прецедент може актуалізувати проблему сепаратизму й на території країн Європейського Союзу. Лідер «Шотландської національної партії», яка має більшість у місцевому парламенті, О. Саймон закликав домагатися незалежності. Напруженим було становище в іспанських автономіях: Басконія, Каталонія та Галісія також домагалися фактично конфедералізації Іспанії.

В свою чергу Белград погоджувався надати Косово статус аналогічний до правового становища Аланських островів. Як відомо після 1918 року ці острови з переважно шведським населенням отримали повне самоуправління, обмежене тільки в питаннях зовнішньої політики та безпеки, які вирішує Фінляндія. Однак більшість косовських албанців не приховувала наміру найближчим часом створити «Велику Албанію», що викликало тривогу у сусідній Македонії, чиє населення складається на 25 відсотків із етнічних албанців.

Головним спонсором косовської незалежності стали США. Визнаючи незалежність Косова, Вашингтон одночасно вирішував декілька проблем. По-перше, чергове формальне збільшення кількості «демократичних» країн було потрібно адміністрації Джорджа Буша молодшого, яка зазнавала дошкульних поразок у зовнішньополітичній сфері. Загострення кризи навколо Косова та у балканському «передпокої» Європейського Союзу давало можливість переключити увагу на цю проблему. По-друге, косовська проблема зв'язує руки Європейському Союзу, якому вже не до снаги критикувати розміщення американської системи протиракетної оборони на території Польщі та Чехії. Незалежність Косова поглибила розкол в ЄС щодо спільної зовнішньої та оборонної політики. Попри намагання провідного європейського дипломата Х.Солани домогтися одночасного визнання незалежності Косова всіма 27 країнами-членами ЄС, Словенія, Швеція, Фінляндія відкрито заявили про свою неготовність зробити це. Ще більш обережну позицію зайняла Греція, яка не в захваті від перспективи створення «Великої Албанії», котра висуватиме територіальні претензії до сусідньої Македонії. За цих обставин США зберігали монополію в ролі гаранта європейської безпеки, контролюючи найбільшу в Європі військову базу «Бондстіл» у Косово.

По-третє, черговий балканський головний біль Європейського Союзу послабив курс євро щодо долара США, який зазнавав нищівних ударів внаслідок іракської війни та кризи на ринку нерухомості в США. Крім того, захищаючи албанських мусульман, Вашингтон сподівається покращити свій негативний імідж в очах ісламських країн.

В умовах цієї стратегічної геополітичної гри на Балканах 20 січня 2008 року відбувся перший тур виборів президента Сербії. Його особливістю були виборчі бюлетені, надруковані п'ятьма мовами: сербською,

албанською, угорською, словенською та русинською. Тим самим уряд Сербії демонстрував толерантність до національних меншин. Але, на думку представників інших народів колишньої Югославії, раніше саме безуспішні намагання створити «Велику Сербію» призвели до спочатку розпаду Югославії, а тепер і до поділу території власне історичної Сербії. Звичайно, жоден із кандидатів на вищу державну посаду не погоджувався із сумним фактом неминучості остаточної незалежності Косова. Виступаючи з трибуни Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, президент Сербії Б. Тадич закликав світову спільноту поважати територіальну цілісність його країни. Він заявив, що Белград ніколи не визнає незалежність Косова.

Водночас військові заходи з боку Сербії в умовах присутності у Косово збройних сил Європейського Союзу та США були виключені. В свою чергу сербська суспільна свідомість розривається між природним бажанням «жити як у Європі», та марними сподіваннями не йти заради цього на жодні поступки.

3 лютого 2008 року відбувся вирішальний другий тур виборів президента Сербії. Напередодні цієї події міністри закордонних справ Європейського Союзу обговорили можливість підписання Угоди про асоціацію із Сербією. Однак Нідерланди наполягали на попередній видачі до Гаазького міжнародного трибуналу головних сербських військових злочинців. Тим самим Європейський Союз фактично поставив сербів перед доконаним фактом: обрати віддалену перспективу вступу до Європейського Союзу, але відмовитися від Косова негайно.

Правда, навіть кандидат від «Сербської радикальної партії» Т. Ніколич констатував, що «серби не мають дітей для війн»²⁷. Водночас президент Румунії Троян Башеску відверто заявив, що Бухарест не має наміру визнавати очікувану незалежність Косова. Румунський президент вважав, що цей крок є поганим прикладом для інших етнічних громад та кидає тінь на міжнародне право. Зокрема, Румунія була стурбована перспективою використання косовського досвіду для проголошення незалежності Придністров'я. Натомість Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун вважав, що Європейський Союз має «взяти на себе повну відповідальність за визнання незалежності Косова»²⁸.

17 лютого 2008 року увійде до підручників історії як дата дискредитації положення міжнародного права про непорушність державних кордонів. Наступного дня після одностороннього проголошення незалежності Косово Міністерство закордонних справ України оголосило заяву, в якій констатувало, що косовський випадок не може вважатися універсальним прецедентом. Його застосування можна визнати, як виняток, тільки у європейському контексті²⁹. Однак тільки 21 з 27 країн-членів Європейського Союзу визнали незалежність Косова. На надзвичайній нараді з цього приводу міністри закордонних справ країн-членів Європейського Союзу констатували, що вирішення питання про визнання незалежності Косова є справою кожної країни. Тим самим було продемонстровано чергову кризу

спільної зовнішньої політики Європейського Союзу. Франція першою встановила з Косово дипломатичні стосунки. Але Іспанія, Кіпр, Болгарія, Румунія, Греція, Словаччина виступили проти визнання незалежності Косово без згоди Сербії та відповідного рішення Ради Безпеки ООН.

20 лютого 2008 року офіційно розпочалася робота місії Європейського Союзу у Косово. Водночас відкликання сербських послів із країн Європейського Союзу та США, які визнали незалежність Косова, ускладнило реалізацію перспективи налагодження відносин Сербії та Євросоюзу. Очікувано розкололася Парламентська асамблея Організації з безпеки та співробітництва в Європі, яка на своїй сесії 20–23 лютого 2008 р. розглядала ситуацію у Косово. Але так і не прийшла до консенсусного рішення.

Зрештою, навіть найбільші сербські оптимісти навряд чи вважали, що пасивними протестами, які іноді втілювалися у погром американського посольства у Белграді та місії Європейського Союзу, можна повернути контроль над Косово. Його було втрачено фактично ще чверть століття тому, коли рівень народжуваності серед косовських албанців перевищив показник десятиох албанців до одного народженого серба. Суто демографічно албанці мали рано чи пізно витиснути сербів з їхньої «історичної колиски». Однак визнати цю реальність не лише для сербських політиків, а й для сербського суспільства дуже болісно.

Фактично сербська політична еліта ще глибше розкололася на націоналістичну та прагматичну частину. Символом цього розколу стала суперечка між президентом Б. Тадичем та прем'єр-міністром В. Коштуницею. Президент наполягав, аби серби згорнули бурні протести проти незалежності Косово та визнали існуючу реальність, намагаючись повернути несприятливі обставини на свою користь. Зокрема, Б. Тадич пропонував негайно підписати угоду про асоціацію та співробітництво з Європейським Союзом. Однак тим самим, на думку прем'єр-міністра В. Коштуниці, Сербія визнавала би підтримку Євросоюзом незалежності Косово. Тому 8 березня 2008 року прем'єр-міністр Сербії В. Коштуница заявив про фактичний розпад правлячої коаліції та свою відставку.

На початку червня 2008 р. парламент Косово прийняв Конституцію незалежної Республіки Косово. Країна була проголошена республікою. Але великі владні повноваження зафіксовані за президентом. Албанську і сербську мови було названо офіційними. Також були передбачені механізми захисту прав сербської етнічної меншини у Косово. Американські військові експерти приступили до навчання та озброєння армії Косова. Інтенсивно формувалася косовська дипломатична служба, але фахівців поки що вистачало, аби заповнити вакансії у дипломатичних представництвах в країнах Євросоюзу, які визнали Косово, та в США. Сербський динар витіснений з грошового обігу остаточно, але власної валюти Косово до кінця 2008 р. не мало, користуючись євро та американськими доларами. Але не тільки у фінансових та економічних питаннях суверенітет Косова виглядає умовно. Зокрема, новою Конституцією Косова заборонено об'єднуватися з Албанією³⁰.

15 червня 2008 року набула чинності Конституція Косова. Зазначена подія стала черговим приводом для загострення стосунків між Белградом та Приштіною. У Сербії після дострокових парламентських виборів 11 травня 2008 р. внутрішньополітичне становище залишалося нестабільним. Президент Б. Тадич вважав, що поміркованість Сербії у «косовському питанні» має допомогти інтеграції до Європейського Союзу. У віддаленій історичній перспективі після вступу до Євросоюзу Сербії косовське питання, на його думку, буде вирішене на основі спільних європейських цінностей. Натомість В. Коштуница зайняв позицію, яка більше нагадувала різко негативний російський курс. Кремль так само неодноразово наголошував, що визнання незалежності Косова означає радикальний перегляд міжнародного права. Росія намагалася використати косовський прецедент для зміни свого ставлення до невизнаних державних утворень на пострадянському просторі.

Невизначеності ситуації додавав й діалог між Албанією та Косово. Відвідавши албанську столицю Тирану наприкінці червня 2008 р., косовський прем'єр-міністр Х. Тачі підписав Договір про дружбу і співробітництво між Косово та Албанією. Сторони домовилися налагодити контакти на всіх рівнях, надати один одному режим найбільшого торговельного сприяння. Косово та Албанія мають намір проводити погоджену зовнішню політику. Фактично тим самим було створено конфедерацію Косово та Албанії. Внаслідок цього на Балканах навряд чи стане спокійніше, адже ця земля не є надто великою для будь-яких «великих» етнічних утворень, а може бути справді великою лише за умов мирної співпраці всіх балканських народів.

Сформований після позачергових виборів 11 травня 2008 р. уряд Сербії на чолі з демократом М. Цветковичем визначив стратегічними зовнішньополітичними завданнями пришвидшення вступу до ЄС, розвиток стратегічного газового співробітництва з Росією, започаткування нових переговорів про статус Косова. Сербський уряд закликав парламент ратифікувати угоду про асоціацію та стабілізацію з Європейським Союзом, що дасть можливість у 2009 році Сербії офіційно отримати статус кандидата на вступ. Договір про асоціацію було зірвано після того, як у лютому Косово зі згоди ЄС проголосив незалежність. Символічно, що зазначена урядова сербська коаліція змогли виникнути лише завдяки підтримці «Сербської соціалістичної партії». Захід санкціонував входження соціалістів до нового коаліційного уряду, адже у іншому випадку вони могли створити коаліцію з сербськими націоналістами. Соціаліст І. Дачич став першим віце-прем'єр-міністром та міністром внутрішніх справ. Прем'єр-міністр М. Цветкович обіцяв поліпшити відносини зі США, намагаючись заохотити Вашингтон більше враховувати думку Белграду щодо Косова. Водночас Сербії довелося поступово відновлювати дипломатичні відносини з більш як сорока країнами, які визнали незалежність Косова. Про це заявив міністр закордонних справ Сербії В. Єремич.

Восени 2008 р. моніторингова місія ООН у Косово (UNMIK) передала місії Європейського Союзу лише частину повноважень. У сербських анклавів не вітали прихід місії Європейського Союзу, який доклав чимало зусиль для проголошення незалежності Косово. Крім того, Європейський Союз виступає проти відокремлення від Косово північних сербських анклавів. Загалом ситуація залишалася нестабільною. Зокрема, в Косово повільно вирішується проблема створення робочих місць. Високим залишається рівень злочинності.

Наприкінці листопада 2008 р. Рада Безпеки ООН проголосувала за розміщення місії Європейського Союзу в Косово. Доповідь Генерального секретаря Пан Гі Муна з цього приводу була схвалена одногосно. Передбачалося, що управління в сербських районах краю здійснюватиме місцева сербська влада під контролем місії ООН, без підпорядкування Приштині. На цьому особливо наполягав Белград³¹. У Косово Європейський Союз отримав ситуацію, яка нагадує становище, що після імплементації Дейтонських мирних угод склалася в Боснії і Герцеговині.

Європейські експерти на початку грудня 2008 р. підготували доповідь щодо стану справ у Косово. Серед гострих проблем виділяється високий рівень безробіття та корупції. Натомість було констатовано низький рівень компетентності чиновників, наявність неефективного апарату управління та незахищених національних меншин у Косово. У сербських етнічних районах Косово зруйновано систему управління. Європейський Союз також констатував слабкість судової системи Косова, яка не може гарантувати недопущення повторення міжетнічних зіткнень³². В свою чергу албанський уряд категорично відмовив місії ЄС створювати особливі структури влади у сербських районах Косово. Президент Косово Фатмір Сейдіу вимагав «поваги до суверенітету та територіальної цілісності Косова»³³.

Таким чином, косовська проблема засвідчила факт впливу на Європейський Союз балканської нестабільності. Еволюція політики Євросоюзу щодо цих питань ускладнювалася одночасним удосконаленням якості процесу європейської інтеграції та збільшенням кількості країн-членів ЄС. Внаслідок цього ще більш суперечливим став процес формування та реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу, зокрема, й на балканському напрямку. Провал ратифікації першої спільної конституції ЄС, проблеми із ратифікацією Лісабонського договору спричинили наприкінці 2008 р. політично-правову кризу в ЄС. Крім того, поглиблення світової економічної кризи, яка потребувала дедалі більших ресурсів для стимулювання європейської економіки, лімітувало можливості Європейського Союзу щодо блискавичної інтеграції балканських країн. Підтримання ситуації на Балканах у «перехідному» стані у середньотерміновій перспективі залишає регіон зоною невизначеності та підвищених ризиків для інтересів більшості країн-членів ЄС. За цих обставин не лише серби, а й Європейський Союз загалом сподіваються на покращення відносин зі США за нової адміністрації Барака Обами. За умов, якщо

президент США Б. Обама проводитиме курс, спрямований на пошук компромісів із європейськими партнерами та на спільне лідерство, реальним є шанс у повному обсязі відновити спільну євроатлантичну політику щодо Балкан, яка матиме більше можливостей для імплементації у країнах регіону європейських цінностей.

Водночас Балкани «невільно» перетворилися на конкурента України та інших східноєвропейських країн в процесі європейської інтеграції. Політика Європейського Союзу щодо балканських країн не заперечує можливості у віддаленій перспективі їхньої інтеграції до Євросоюзу. Це обумовлюється геополітичними інтересами об'єднаної Європи. Натомість започатковане 7 травня 2009 р. «Східне партнерство» Євросоюзу з Україною, Білорусією, Молдовою, Азербайджаном, Вірменією та Грузією відмовляється наперед визначити таку перспективу. Тобто історичним кордоном Євросоюзу стала лінія поділу Західної Римської імперії та Візантії.

¹ Interessen und Partner der deutschen Außenpolitik. Bergedorfer Gesprächskreis. — Berlin. — 2007. — s. 33.

² Каменецький М. Косовська проблема від Маркса до Буша // Зовнішні справи. — 2008. — № 7. — с. 33.

³ Каменецький М. Косовська проблема від Маркса до Буша // Зовнішні справи. — 2008. — № 8. — с. 30.

⁴ Гаджиев К. О пользе и ущербности «универсальных ценностей» // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 5. — с. 29.

⁵ <http://www.nato.org>. (Information 03.12.2008).

⁶ Rüb Matthias. Kosovo. Ursachen und Folgen eines Krieg in Europa. — München. — 2001.

⁷ Задохин А. Г., Низовский А. Ю. Пороховой погреб Европы. Балканские войны XX века. — М., 2000; Вулевич М. Косово и Метохия: очерк политико-правовой истории и современное положение. — К., 1999.

⁸ Гуськова Е. Ю. История югославского кризиса (1990-2000). — М., 2001.

⁹ Европейский Союз: в поисках общего пространства внешней безопасности. — М., 2007.

¹⁰ Носенко В. Западная Европа и исламизм: противостояние усиливается // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 2. — с. 95.

¹¹ Добаев И. Исламизация Европы: миф или реальная угроза? // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 4. — с. 51.

¹² Романенко С. А. Сербия: унитаризм или автономизация // Общественные науки и современность. — 2000. — № 5. — с. 94.

¹³ Косово: международные аспекты кризиса / Под ред. Д. Тренина. — М., 1999.

¹⁴ Khanna P. The Second World: Empires and influence in the New Global Order. — London. — 2008. — p.340.

¹⁵ Шредер Г. Решения. Моя жизнь в политике. — М., 2007. — с. 454.

- ¹⁶ Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николая Саркози // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2008. — №6. — с. 44.
- ¹⁷ Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. — М., 2004. — с. 23.
- ¹⁸ Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? — М., 2002. — с. 304.
- ¹⁹ Хантингтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. — Львів, 2006. — с. 151.
- ²⁰ Олбрайт М. Религия и мировая политика. — М., 2007. — с. 332.
- ²¹ Каменецкий М. Косовська проблема від Маркса до Буша // *Зовнішні справи*. — 2008. — № 6 (с. 35–38), № 7 (с. 30–33), № 8 (с. 27–30); Маначинський О. Я. Косово і Методія: історичні перехрестя. — К., 2001; Маначинський А. Я. Югославия: приговор вынесен. — К., 2005.
- ²² Кузнецов Д. Проблема Косово в зеркале общественного мнения в 2000-е годы // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2008. — № 5. — с. 68.
- ²³ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. — 2005. — 20. März. — s. 4.
- ²⁴ *Der Spiegel*. — 2005. — № 28. — s. 18.
- ²⁵ *Focus*. — 2005. — № 30. — s. 10.
- ²⁶ *Der Spiegel*. — 2007. — № 30. — s. 18.
- ²⁷ *Focus*. — 2008. — № 5. — s. 14.
- ²⁸ <http://www.uno.org> (information 18.02.2008).
- ²⁹ <http://www.mfa.gov.ua> (information 18.02.2008).
- ³⁰ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. — 2008. — 10 Juni. — s. 8.
- ³¹ *Голос України* — 2008. — 28 листопада. — с. 7.
- ³² *Der Spiegel*. — 2008. — № 44. — s. 28.
- ³³ *Focus*. — 2008. — № 45. — s. 31.